

Zastosowanie naturalnego cementu w konserwacji elewacji Pałacu Zamoyskich w Warszawie

Pałac wczoraj i dziś

Ulica Foksal w Warszawie oprócz niezwykłej nazwy i ciekawej historii ma swój piękny pałac. Nazwa ulicy wiąże się z ogrodem, który istniał jeszcze zanim wybudowano w nim pałac. W połowie XVIII wieku ogród spacerowy zaprojektowali Carl Friedrich Poepplmann i Joachim Daniel Jauch, na wzór londyńskiego ogrodu Vauxhall, od którego nazwę zapożyczono dla całej ulicy Foksal. Park krajobrazowy, w którym odbywały się widowiska, koncerty i bale, został przekomponowany w 2. poł. XIX wieku, ale zachował się częściowo do dziś. Dla nowego właściciela posiadłości Konstantego Zamoyskiego w ogrodzie postawiono pałac w układzie „entre cour et jardin”. Jako jeden z wielu budynków stojących przy ulicy Foksal przetrwał II wojnę światową, a nawet Powstanie Warszawskie bez poważnych zniszczeń i został wpisany do rejestru zabytków pod numerem 659/1. Dziś znajduje się w nim siedziba Stowarzyszenia Architektów Polskich.

Neorenesansowy kostium

Pałac Zamoyskich został wybudowany w latach 1875–77 w stylu neorenesansowym z elementami neobarokowymi, a inspiracją twórcy projektu, architekta Leandro Marconiego, był pałac Liancourt i późny renesans francuski. Budynek składający się z głównego korpusu i dwóch oficyn bocznych, tworzących reprezentacyjny dziedziniec główny, oddzielony jest od ulicy bramą wjazdową. Budynek posadowiono na wysokim cokole, a ryzalit

środkowy z głównym wejściem do pałacu poprzedzono wysuniętym portykiem, wspartym na filarach. Na elewacjach zastosowano „kostium francuski” wykorzystywany w architekturze rezydencjonalnej XIX wieku. Redakcją tego stylu, zwaną „pierre-et-brique”, cechuje połączenie cegły i kamienia, często imitowanego tynkiem, tak jak w Pszczynie czy właśnie w pałacu Zamoyskich przy ulicy Foksal w Warszawie.

Detalu sztukatorskiego pierwotnie nie malowano!

Tynki i dekoracje sztukatorskie na elewacjach wykonano jako odlewy z formy, inne z narzutu, stosując hydraulicznie wiążącą zaprawę mineralną, prawdopodobnie z dodatkiem cementu naturalnego. Kilka odlewów wykonano z gipsowej masy sztukatorskiej (w wyniku badania pigmentów i spoiw stwierdzono, że ich powierzchnię zabezpieczono roztworem kazeiny, co nadało jej jasnoszary odcień). Ciepły szary kolor zapraw stanowił o wyglądzie końcowym dekoracji sztukatorskich mających w zamyśle Marconiego imitować naturalny kamień. Natomiast tarasy nad portykiem i od strony elewacji ogrodowej osłonięte ażurową balustradą wykonano z naturalnego piaskowca współgrającego kolorystycznie z detalem sztukatorskim. Tynkowane ramy podziałów poziomych i pionowych wypełniono wątkiem z czerwonej cegły, ułożonym w układzie wozówkowym, z wąską, szarą spoiną.

Zakres zniszczeń

W 2019 roku, kiedy firmy Renova Project Konrad Grabowski przystąpiła do prac, lico ścian z cegły ceramicznej wymagało oczyszczenia, uzupełnienia ubytków i spoin, lokalnego wzmocnienia strukturalnego, a na całej powierzchni zabezpieczenia preparatami o właściwościach hydrofobowych. Dominujące w wystroju elewacji pałacu detale sztukatorskie, takie jak: pilastry, gzymsy, supraporty i nadproża okienne o bogatej formie rzeźbiarskiej, wykonane z zapraw o spoiwie hydraulicznym, były wielokrotnie przemalowane.

Fot. 1. Elewacja frontowa Pałacu Zamoyskich przed konserwacją

Fot. 2. Detal sztukatorski przed konserwacją

Powłoki były spękań, lokalnie spęcherzone i na znacznej powierzchni łuszczyły się wraz z przypowierzchniową warstwą zapraw, a to świadczyło o występującej miejscowo dezintegracji tworzywa sztukatorskiego. Spowodowały to szczelne powłoki malarskie, które nie pozwalały na szybkie pozbycie się nadmiaru wilgoci wewnątrz dekoracji. Wyprawy sztukatorskie zarówno w obrębie detali, jak i tynków cokołowych były na całej powierzchni spękań, w wielu miejscach także odspojone od podłoża. Detale sztukatorskie wymagały podklejenia i konsolidacji strukturalnej.

Detale wykonane z piaskowca porośnięte były obficie koloniami mikroflory, zawilgocone i obciążone solami, w wielu miejscach spękań, pozbawione spoin oraz posiadające liczne

i drobne ubytki form rzeźbiarskich. Wymagały oczyszczenia, odsolenia, dezynfekcji, wzmocnienia strukturalnego, a po uzupełnieniu form rzeźbiarskich i spoin także kompleksowego zabezpieczenia hydrofobowego.

Przełomowe decyzje wobec detalu sztukatorskiego

W dokumentacji powykonawczej można znaleźć istotne zdania dla decyzji, jaką podjęto w sprawie ekspozycji detalu sztukatorskiego: „Program postępowania konserwatorskiego dla elewacji frontowej pałacu został opracowany na podstawie wyników badań (odkrywki stratygraficzne oraz laboratoryjne badanie próbek zapraw) wykonanych w 2013 oraz 2018 r. oraz kwerendy archiwalnej. Nie

Fot. 3. Elementy dekoracji wykonane z piaskowca, cementu naturalnego i wążek ceglany w trakcie konserwacji

Fot. 4. Uzupełnianie ubytków detalu sztukatorskiego zaprawą Remmers Fill RZ Historic

odnaleziono archiwalnych zdjęć elewacji frontowej, jednak na zdjęciach elewacji ogrodowej sprzed 1939 i z 1960 roku widoczne jest zdecydowanie szarawe zabarwienie boni, opasek okiennych i wolut, wyraźnie ciemniejszych od detalu zworników i rozet. Nie występuje tu na żadnym z detali malatura, w szczególności taka, jaką można by kwalifikować do

jakiegokolwiek odcienia bieli”. Ostatecznie, po wykonaniu niezbędnych napraw i uzupełnień, detale sztukatorskie zrekonstruowano i opracowano ich powierzchnię, korzystając z gotowej mieszanki zaprawy renowacyjnej z cementem naturalnym/romańskim jako spoiwem.

Przebieg prac

W 2019 roku konserwator dzieł sztuki Konrad Grabowski z zespołem podjął się realizacji założeń, które wytyczył wcześniej w projekcie. W trakcie kilku miesięcy prac oczyszczono i poddano konserwacji watek ceglany, detal z piaskowca, detal sztukatorski i metaloplastykę. Usunięto ręcznie zaprawy naprawcze, oczyszczono elewację metodą mieszaną chemiczno-mechaniczną, stosując pastę Remmers Clean FC opartą na fluoru amonowym spłukiwanym gorącą wodą pod ciśnieniem. Równolegle stosowano ręczne doczyszczanie oraz strumieniowanie ścierniwem. Zdezynfekowano podłoża, stosując środek do zwalczania glonów, grzybów i ich zarodników – Remmers Glonosan oparty na chlorku bezalkaliowym. Natomiast Remmers RM barwione w masie „kity”, produkowane w różnych odcieniach i o różnej wielkości ziarna, pozwoliły naprawić ubytki w wątku ceglany i w detalu wykonanym z piaskowca. Wątek ceglany i detal kamienny szydrofobizowano końcowo preparatem ograniczającym chłonność podłoża Remmers Funcosil.

Elementy detalu sztukatorskiego

Zgodnie z wynikami badań stratygraficznych i laboratoryjnych tynki i detal sztukatorski naprawiono, stosując „kompaktowy” wobec zachowanego oryginału materiał – cement naturalny. Drobne ubytki, zniszczone powierzchniowo tynki, poszerzone rysy wypełniono zaprawą opartą na cemencie naturalnym. W przypadku konieczności całkowitej rekonstrukcji profili na przygotowaną zwilżoną powierzchnię tynku podkładowego nałożono pacą zaprawę z cementem naturalnym/romańskim grubości do około 3 mm.

Remmers Fill RZ Historic z naturalnym cementem romańskim

Cement naturalny nazywany także cementem romańskim, w przeszłości także rzymskim, bywał mylony z wapnem hydraulicznym. Remmers Fill RZ Historic to gotowa szybkowiążąca zaprawa oparta na spoiwie z naturalnego cementu romańskiego, z drobnoziarnistym wypełniaczem. Charakteryzuje się krótkim czasem wiązania, co z jednej strony wymaga sprawności wykonawczej, ale z drugiej strony zapewnia zaprawom trwałość i piękny mineralny wygląd bez konieczności malowania. Produkt cechuje powolny rozwój wytrzymałości i podatność na filcowanie, co pozwala uzyskać równą, jednorodną fakturę powierzchni. Zalecana grubość pojedynczych warstw mieści

się w przedziale od 1 do 5 mm, co oczywiście związane jest z wielkością ziarna < 0,5 mm. Zaprawa ma kolor własny, odpowiadający kolorowi naturalnego surowca-margla, z którego wypalane jest spoiwo zaprawy. Jest to kolor ciepły, o barwie szaro-beżowej.

Na elewacji Pałacu Zamoyskich po usunięciu większości wtórnych nawarstwień, w tym przemaalowań wykonanych białą farbą, okazało się, że odsłonięto zachowane oryginalne wyprawy sztukatorskie. Dziś dekoracje sztukatorskie elewacji imitujące kamień ponownie są eksponowane w swej pierwotnej formie, stanowiąc integralną część kostiumu warszawskiej wersji stylu „pierre-et-brique” Pałacu Zamoyskich.

Jacek Olesiak

*konserwator dzieł sztuki
Remmers Polska Sp. z o.o.*

fot. Konrad Grabowski, Renova Project

SKRÓT DANYCH O OBIEKCIE I INWESTYCJI

Obiekt: Pałac Zamoyskich w Warszawie, ul. Foksal 2

Wpis do rejestru zabytków: 659/1

Autor: **Leandro Marconi**

Datowanie: 1875–77

Inwestor: **SARP**

Wykonawca: **RENOVA PROJECT Konrad Grabowski**

Kierownik budowy: **mgr inż. Maciej Spyрко vel Śmietanko**

Kierownik prac konserwatorskich: **mgr Konrad Grabowski**

Fot. 5. Elewacja frontowa pałacu po zakończeniu prac konserwatorskich